

https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.16

УДК 392.51:130.2

О. О. Кухаренко, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

art-red@ukr.net

https://orcid.org/0000-0001-5421-1004

РОЛЬ І МІСЦЕ МЕДІАЦІЇ В СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЦИКЛУ УКРАЇНСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ОБРЯДІВ

Медіація в структуральній теорії є головним механізмом провокування подальшої дії, що вмотивовує здійснення обряду. Виконання медіативної функції в національних обрядах весільного циклу пов'язане з приходами персонажів-медіаторів до місць здійснення обрядів і виконанням ними необхідних традиційних ритуальних дій. В обрядах, що зумовлюють переходи учасників до нових соціальних статусів — заручини, вінчання, комора — міститься не одна, а дві медіативні дії різних рівнів: класична, яка узгоджує протиріччя між антиномними парами, та медіація, покликана провокувати перебіг подальшої обрядової дії. Оскільки весілля початково поділяє всіх дійових осіб на дві групи, до здійснення медіації почергово долучаються персонажі з команд нареченого й нареченої.

Ключові слова: *родинні обряди, українське весілля, структурно-функціональний метод, механізм медіації, персонажі-медіатори.*

А. А. Кухаренко, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

РОЛЬ И МЕСТО МЕДИАЦИИ В СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ЦИКЛА УКРАИНСКИХ СВАДЕБНЫХ ОБРЯДОВ

Медиа́ция в структуральной теории является главным механизмом провоцирования дальнейшего действия, которое предоставляет участникам возможность для осуществления обряда. Выполнение медіативной функции в национальных обрядах свадебного цикла связано с приходами персонажей-медіаторов к местам осуществления обрядов и выполнением ими необходимых традиционных ритуальных действий. В обрядах, которые обеспечивают переходы участников к новым социальным статусам — обручение, венчание, комора — содержится не одно, а два медіативных действия разных уровней: классическое, которое согласовывает противоречие между антиномными парами, и медиа́ция, призванная спровоцировать ход дальнейшего обрядового действия. Поскольку свадьба изначально разделяет всех действующих лиц на две группы, к осуществлению медиа́ции поочередно приобщаются персонажи из команд новобрачного и новобрачной.

Ключевые слова: *семейные обряды, украинская свадьба, структурно-функціональний метод, механізм медіації, персонажі-медіатори.*

O. O. Kukharenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE ROLE AND PLACE OF MEDIATION IN THE STRUCTURAL AND FUNCTIONAL STUDIES OF THE CYCLE OF THE UKRAINIAN WEDDING CEREMONIES

The aim of the article. The study of rituals, in particular of a family cycle, makes it possible to expand existing concepts of national culture and to deepen knowledge of how the ancestors lived and breathed and what they sought.

Research Methodology. Structural and functional studies of traditional wedding ceremonies provide a broad perspective for obtaining new scientific results. The doctrine on mediation is a leading one in the structural theory and it gives grounds for its successful applying for the study of national wedding ceremonies.

Results. Mediation in the structural theory is the main mechanism for provoking further action, which gives the participants an opportunity to perform the rite. The fulfillment of the mediation function in the national ceremonies of the wedding cycle is connected with the arrivals of mediator characters to the places of rites and the fulfillment of the necessary traditional ritual actions. In the rites that carry out the transition of the participants to new social statuses — engagement, wedding, tiny room — there is not one, but two media actions of various levels: classical, which reconciles the contradictions between antinomic couples and mediation, intended to provoke the course of further ritual action. Since the wedding initially divides all characters into two groups, characters from the bride's team and the groom's team are alternately involved in the mediation.

Novelty. The study attempts to explore national rituals with the help of a structural and functional method for the first time.

The practical significance. The created structure of a large cycle of wedding ceremonies can contribute to further studies of traditional national rituals.

Keywords: *family rites, Ukrainian wedding, structural and functional method, mediation mechanism, mediator characters.*

Постановка проблеми. Українські обряди протягом століть у своїй структурі зберегли первозданий національний світогляд, що відображає споконвічні вірування й ментальність нашого народу. Дослідження обрядовості, зокрема родинного циклу, дозволяє розширити існуючі поняття вітчизняної культури й поглибити знання про те, чим жили наші предки, що сповідували й чого прагнули.

Структурно-функціональні дослідження традиційних весільних обрядів уможливають отримання нових наукових результатів. Учення про медіацію є провідним у структуральній теорії й може успішно застосовуватися для студіювання національної весільної обрядовості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Весільну обрядовість аналізували й аналізують В. Балущок, О. Боряк, І. Ігнатенко, Г. Кабакова, О. Кісь, С. Лашенко, М. Маєрчик, Н. Пушкарьова. Структурні методи

дослідження обрядовості використовували А. Байбурін, К. Леві-Строс, В. Пропп, В. Топоров, Б. Успенський. Весільні обряди достатньо вивчені в царині етнологічних студій, але культурологічні розвідки з точки зору структурно-функціонального аналізу мають значні перспективи. Створення структури дозволяє значно ширше розглянути зв'язки між окремими обрядами циклу, порівняти весілля з іншими родинними й календарними обрядами. Ця стаття є своєрідним продовженням попередніх публікацій автора, присвячених структурі циклу весільних обрядів та її дослідженню (Кухаренко, 2016; Кухаренко, 2017).

Мета статті — визначити роль і місце медіації в українській весільній обрядовості, розглянути дії персонажів-медіаторів, виявити типи та рівні медіації й особливості обрядових дійств, з якими вона пов'язана.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо першим законом міфомислення, згідно з Леві-Стросом, є антитетичність, то наступний після нього — вчення про медіацію. Обрядова дія, незважаючи на те, що відбувається в реальних умовах, також вибудовується за законами драматургії, отже, має розвиток і кульмінацію, при цьому розвивається також завдяки рушійній силі конфлікту, основанийому на протистоянні антиномних пар. Статична структура як у міфі чи міфічній свідомості, так і в ритуалі, зумовлена антитезами, логікою побудови й зняттям опозицій; у цьому разі діє механізм прогресивного посередництва, який і називається медіацією. За логікою міфомислення рух свідомості здійснюється завдяки не лише побудові й зняттю опозицій, а також усуненню чи зм'якшенню протиріч між антиномними парами; цьому також сприяє механізм медіації, що являє собою активне начало чи прогресивне посередництво (Леві-Строс, 1985).

Якщо вчення про медіацію як складову теорії структуралізму застосувати для дослідження національного весільного циклу обрядів, матимемо досить цікаві результати. При такому студіюванні виникає можливість виявити не лише персонаж чи персонажів, котрі здійснюють медіацію, а й епізоди, у рамках яких відбувається медіативна дія цих персонажів. Часто епізод медіації передує кульмінаційному епізоду в структурі кожного обряду циклу, але це не обов'язкова умова, оскільки дія на усунення, зняття чи пом'якшення опозицій зароджується ближче до початку обряду, а кульмінації досягає частіше в другій його половині.

Так у пролозі, після ради парубка з батьками щодо вибору дівки як майбутньої дружини, слідує епізод, у якому мати з сестрою (інша родичка парубка чи сваха) йдуть до батьків дівки, щоб провести перемовини та укласти угоду. Епізод, де відбувається досягнення згоди, є кульмінацією прологу, а медіативним епізодом слід назвати похід когось з означених персонажів на перемовини до батьків дівки. При цьому той,

кого вибрано перемовником, і є медіатором, оскільки саме він власними зусиллями провокує подальшу дію. Уявимо суто теоретично, що медіатор чи медіатори з якоїсь причини не пішли до майбутніх сватів і не спровокували ритуальну дію; у такому разі обряд припиняється й не може бути продовженим, оскільки відсутні необхідні для його здійснення дії.

У наступному обряді — сватанні — медіативними персонажами мають бути визнаними свати, а епізодом медіації — їхній прихід до помешкання батьків дівки. Уже ці два приклади свідчать, що принаймні в українських обрядах медіативний рух дії полягає в пересуванні персонажів, у їх приходах (термін, що визначає характер дії у епізодах) до місця здійснення обряду. Розгляд наступних складових обрядів циклу підтверджує таку версію. Для того, щоб відбулися заручини, парубок з дружком, сватами, родиною й музикантами йде до хати дівки; й саме парубок, а можливо, що й дружок, є медіаторами цього обряду; епізодом медіації — той, у якому здійснюється похід парубка (з дружком) до дівки.

Медіативну дію обряду оглядин зумовлюють родичі дівки: вони йдуть до помешкання молодого, щоб оглянути господарство й умови майбутнього проживання нареченої. Таким чином, ініціатива провокування обрядової дії переходить до іншої групи, що належить нареченій.

У торочинах роль медіаторів переходить, з одного боку, до дружків нареченого, з іншого — до дружок нареченої: уперше в обрядовому циклі до дії долучаються обидві групи. Прихід двійників (саме так слід розглядати функції дружків і дружок) відповідно до нареченого й нареченої є необхідною умовою для здійснення вказаного обряду. Те, що дружки й дружки в рамках торочин починають активно діяти, цілком логічно — парубки й дівки під час заручин набувають сакральних статусів саме для того, щоб, по-перше, стати двійниками головних персонажів, а по-друге, провокувати подальші обрядові дії аж до обряду комоори, коли молоді набудуть функції чоловіка й жінки, а сакральні статуси дружків (дружок) зникнуть і представники молоді знову стануть парубками й дівками.

Бгання короваю також не може відбутися без приходу, тобто без того, щоб запрошені коровайниці з інгредієнтами для випічки не завітали до помешкань батьків нареченого й нареченої. Це свідчить, що епізод медіації — прихід коровайниць, а медіатори подальшої обрядової дії — коровайниці.

Останній обряд, що завершує довесільний обрядовий цикл і проводиться суботнім вечором напередодні дня весілля, називається «гільцем», «вильцем» чи «дівич-вечором», назва варіюється залежно від регіону (Чубинський, 1877). Цей обряд не є винятком і також пов'язаний

із приходами: наречений *іде* до нареченої з друзками й музиками, щоб подарувати обраниці чоботи та щоб дружка пришила йому до шапки квітку. Пришивання квітки дружкою має бути визнане кульмінаційним епізодом обряду, а медіативним — прихід парубка з іншими учасниками ритуалу, що передує кульмінації.

Наступним є пролог малого весільного обрядового циклу, котрий, як й інші прологи, можна для зручності користування структурою вважати окремим обрядом. Слід зазначити, що прологи, окрім першого й загального для всього великого циклу, не мають композиції. У пролозі до малого весільного циклу наречена й наречений, востаннє поодиночі йдуть на ранкову службу до церкви й після її завершення повертаються кожен до себе додому. У вказаній дії відсутній розвиток, а це означає, що композиції немає. Це жодним чином не скасовує наявності медіації; медіаторами в пролозі є наречений і наречена, котрі в будь-яку іншу неділю могли дозволити собі й не піти до церкви на ранкову службу, але не в день власного весілля. Тому щоб обряд у церкві, що передує сватанню, відбувся, киче необхідна медіативна дія, яку зобов'язані спровокувати наречений і наречена.

Подібна ситуація відбувається в пролозі післявесільного циклу, коли подруги — колишні друзки — уранці навідують молоду дружину й пригощають її принесеними ласощами. Вище вказувалося, що така дія означає остаточне прощання молодіжної дівочої громади з колишньою своєю представницею й учасницею; але в цьому разі звернемо увагу на відсутність розвитку в діях подруг — вони приходять і пригощають дружину ласощами — композиція абсолютно відсутня. Але не медіація, яка полягає в діях колишніх дружок і тепер уже колишніх подруг, а саме — приготувати до ранку післявесільного понеділка найсмачніші ласощі, домовитися про зустріч поблизу нового помешкання заміжньої жінки, здійснити цю домовленість, прийти й узяти участь у першому обряді післявесільного циклу. Відзначимо важливий момент — відсутність композиції в обряді передбачає наявність у ній медіації, а також участі персонажів-медіаторів, необхідної для провокування подальших дій.

Вінчання є досить складним обрядом для визначення медіатора, оскільки в цьому разі медіаторів може бути двоє у двох різних аспектах дії. Ініціатива поїздки до церкви на вінчання належить нареченому, це саме він з друзками й гостями з'являється в помешканні нареченої й забирає її з собою. Однак далі, під час вінчання, безапеляційним медіатором стає священник, котрий здійснює обряд. Якщо протиріччя «чоловіче — жіноче» виникає між антиномною парою «наречений — наречена», то примирення, узгодження, усунення протиріччя ініційовані священником. І саме в цьому епізоді відбувається набуття нареченими нових сакральних статусів молодого й молодої.

По-перше, слід відзначити відмінність між народним обрядом вінчання, поняття якого є значно ємнішим, і вінчанням церковним, якому відведено лише один епізод у межах народного обряду. Тому в обрядовій дії християнського таїнства вінчання медіативну роль безумовно відіграє священник, котрий здійснює обряд і таїнство. По-друге, обряди, в яких учасники набувають нових соціальних статусів, обряди переходу (за термінологією А. Геннепа), можуть містити дві медіативні дії, що належать двом різним персонажам-медіаторам. При цьому маємо справу з медіацією різних рівнів: одна, так звана класична, визначена К. Леві-Стросом, — узгоджує, пом'якшує, усуває протиріччя між антиномними парами; інша покликана провокувати перебіг подальшої обрядової дії. Таким чином, до першого рівня медіації належить виконання таїнства вінчання священником у церкві, до другого — дії нареченого: поява в помешканні нареченої й забирання її до церкви, без яких подальша дія як народного, так і церковного обрядів неможлива.

Повернемося до попереднього обряду, де також відбувається перехід, — до обряду заручин. Під час його розгляду було зазначено, що ініціатива проведення заручин належить парубкові; це він разом із дружком приходять до хати дівки, до місця зазначеного обряду. Але це медіативна дія другого рівня, оскільки заручини, як і обряд вінчання, містить ще й класичний рівень медіації, який слід розглянути детальніше. Попередній обряд сватання за своєю сутністю є пропозицією парубка, переданою за посередництва сватів батькам і самій дівці, та отриманою від них згоди на словах. Але за умовами обряду слова мають супроводжуватися відповідними ритуальними діями, й такою дією, яка покладена в основу кульмінаційного епізоду, є подавання дівкою рушників сватам і хустки — парубкові. У цьому разі протиріччя виникають між сватами — представниками групи парубка й батьками дівки, що належать до іншої групи; пропозиція зроблена й згода отримана, але обряд потребує певних обрядових дій. Свати чекають на ці дії, як підтвердження згоди, після цього місія сватів буде остаточно виконана; й дівка, як медіатор дії, що має узгодити протиріччя, котре виникло між сватами й власними батьками, між представниками групи парубка й власної групи, бере на себе ініціативу й здійснює медіативну дію першого рівня, підкріплюючи цю згоду традиційним обрядовим вчинком і зумовлюючи набуття статусів нареченої й нареченого.

Розгляд другого обряду, а за хронологією — першого, у якому здійснюється перехід, підтверджує припущення про наявність у них двох медіаторів з різними медіативними діями першого й другого рівнів. Але весільний цикл обрядів містить ще один перехідний обряд — обряд комори, який слід розглянути саме зараз. Розпочинається він тим,

що дружок, весільний староста й свахи ведуть молодих до комори для здійснення акту дефлорації. Це — медіативна дія другого рівня, що провокує подальші дії обряду комори, а медіаторами є названі персонажі.

Медіація першого рівня в обряді комори має складнішу структуру, ніж у двох попередніх перехідних обрядах, оскільки протиріччя виникають між гостями молодого й молодою, котра має доводити першим збереження цноти до дня весілля. Медіатором цього протиріччя є молодий — він здійснює акт і своїми діями узгоджує протиріччя через невідомий до певного часу факт. Звідси антиномною парою є «гості — молода», медіатором — молодий.

Можна суто теоретично припустити: якби під час проведення обряду комори були присутні гості молодої, то вони також могли б скласти з молодим антиномну пару, піддаючи сумніву здатність останнього здійснити статевий акт. У такому разі функцію медіатора могла виконати молода, оскільки лише за її участі можна довести чи спростувати здатність молодого, яку могли б поставити під сумнів гості молодої. Такий гіпотетичний приклад потрібен для того, щоб максимально розкрити суть першого рівня медіації в обрядах українського весілля та продемонструвати відмінність її від медіативних дій другого рівня.

Після відступу від хронології подій, пов'язаного з розглядом подвійної медіації в обрядах, що зумовлюють набуття учасниками нових статусів, слід розглянути обряди малого весільного циклу, а саме викуп молодої. Тут, як і в інших обрядах, не пов'язаних із переходами, використовується медіація другого рівня. Медіатором вказаного обряду знову є молодий: він приїздить до помешкання обраниці з подарунками для членів її родини, викупає молоду й робить усе, щоб після здійснення належних обрядових дій вона мала можливість залишити батьківську домівку.

Кульмінаційний епізод обряду викупу, де брати «продають» сестру молодому, абсолютно нічого не змінює в сутності медіативної дії: вона, як і раніше, належить молодому; нічого подібного з медіацією перехідних обрядів у всіх інших, зокрема обряду викупу молодої не знаходимо.

Це стосується й обряду обрізання коси чи покривання молодої, де ініціатива знову належить молодому, оскільки його основна мета — забрати й відвезти з собою обраницю. Молодий обдаровує представників родини молодої, чим спонукає учасників обряду до подальших ритуальних дій — молодій розплітають косу й покривають голову наміткою чи серпанком. Цей епізод безумовно кульмінаційний у всьому обряді покривання. Наступні дії також є традиційними й необхідними для подальшого просування дійства вперед, але кожна наступна дія має відбуватися після завершення попередньої: покрили голову молодій — наділили гостей

короваєм, запросили за столи на обід — попросалися з молодію й обдарували — обвели пару кругом діжі — склали придане на віз — здійснили батьківське благословення з іконами. А всі означені дії ініційовані молодим на самому початку обряду під час надання представникам родини молоді весільні подарунки.

Приїзд молоді до свого майбутнього помешкання свідчить про перехід ініціативи: якщо в батьків молоді ініціатива належала молодому, то в наступному обряді, що здійснюється в помешканні молодого, вона переходить до іншої групи, й саме головна її представниця — молода — здійснює медіативну дію. Відбувається це не відразу, а після традиційних дій, пов'язаних із зустріччю шлюбної пари з хлібом-сіллю, переведення її через палаючу соломку, обливання водою — здійснення очищувальних обрядів; і лише коли пару заводять до хати, молода ініціює медіативну дію — пускає під піч чорну курку. Оскільки цю, здавалося б, абсолютно безвинну дію обрано кульмінацією всього обряду, тому такий вибір потребує деяких пояснень. По-перше, чорна курка, завдяки своєму окрасу, є уособленням і образом потойбіччя; по-друге, підпічок, як піч і вікно, вважаються входом до потойбічного світу. По-третє, існує повір'я, коли молода, пускаючи привезену курку під припічок, загляне туди, а за іншими прикметами ще й проговорить про себе: «Чи глибока в печі яма, чи умре до року мама?», свекруха протягом року має померти (Чубинский, 1877).

Усе це свідчить, що молода не лише ініціює здійснення медіації, а й виконує функцію зв'язку з іншим світом, що необхідна для здійснення обряду. Саме вона відіграє роль своєрідного жреця чи шамана, котрий сприяє комунікації двох світів — реального з потойбічним (Байбурин, 1993). Така дія є конче необхідною ще й тому, що до вказаного моменту сакральний центр весільних обрядів перебував у помешканні дівки — нареченої — молоді й лише з її приїздом переміщається до іншого місця; й те, що робить молода, вможливорює сакралізацію з потойбіччя нового сакрального центру, який змінив топографію й у подальшому розміщуватиметься в хаті, де молода мешкатиме з молодим і його родиною. Отже, визначення кульмінаційного епізоду є цілком виправданим, а медіативна дія для його здійснення дійсно належить молодій.

Далі за хронологією слідують обряд комори, який уже детально розглянуто, й обряди останнього післявесільного циклу, пролог якого також було досліджено. Тому з точки зору медіативних дій персонажів маємо розглянути приданки, перейму й перезву.

Приданки й перезва — обряди, подібні між собою, й ініціатива проведення яких належить гостям. Після того, як здійснено обряд комори й головні дійові особи весілля набули статусів чоловіка й жінки, відбуло-

ся об'єднання гостей — вони припинили представляти два різні табори й стали загальною групою. Ця група в понеділок відвідує помешкання, де живе молоде подружжя, зумовлюючи до медіативної дії, необхідної для проведення приданок; у вівторок гості йдуть до батьків молодої дружини й провокують там проведення обряду перезви, яким завершується весь великий обрядовий цикл.

Медіаторами обряду перейми, з одного боку, є молоде подружжя, якому слід відвідати церкву й отримати благословення священника, а з іншого — односельці, котрі чекають чоловіка й жінку на шляху з церкви й перегороджують дорогу столом заради викупу. Зрозуміло, що для проведення обряду набагато важливішу роль відіграє перша дія, що належить подружжю, без якої обряд не може відбутись, тому медіаторами перейми слід визнати чоловіка й жінку, котрі своїми діями не лише здійснюють медіацію, а й розподіляють два обряди післявесільного циклу, де медіативна дія належить гостям. У результаті в обрядах приданків — перейми — перезви медіаторами виступають гості — подружжя — гості.

Висновки. Виконане дослідження доводить, що медіація в структуральній теорії міфомислення є головним механізмом провокування подальшої дії й, як результат, уможливує здійснення обряду. Готовність виконання медіативної функції в національних обрядах довесільного циклу пов'язана з приходами персонажів-медіаторів до місць здійснення обрядів і провокуваннями традиційних і конче необхідних обрядових дій.

Список посилань

- Байбурин, А. К. (1993). *Ритуал в традиционной культуре: структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов*. Санкт-Петербург: Наука.
- Кухаренко, О. О. (2016). Дослідження національної обрядовості за допомогою структури весільного циклу. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, 23, 82–87. Рівне: РДГУ.
- Кухаренко, О. О. (2017). Традиційні обрядові елементи в сучасній культурі й маскультурі. *Вісник Маріупольського державного університету*, 14, с. 99–105. Маріуполь: МДУ.
- Леви-Строс, К. (1985). *Структурная антропология*. В. В. Иванов (Пер.). Москва: Главная редакция восточной литературы.
- Чубинский, П. П. (1877). *Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край* (Т. 4). Санкт-Петербург.

References

- Bayburin, A. K. (1993). *Ritual in Traditional Culture: Structural and Semantic Analysis of Eastern Slavic Rites*. Sankt-Peterburg: Nauka. [In Russian].
- Kukhareenko, O. O. (2016). Investigation of national ritualism with the help of the structure of the wedding cycle. *Ukrainian culture: past, modern, ways*

-
- of development*, 23, 82–87. Rivne: Rivne State Humanitarian University. [In Ukrainian].
- Kukharenko, O. O. (2017). Traditional ritual elements in contemporary culture and masculinity. *Bulletin of the Mariupol State University*, 14, 99–105. Mariupol: Mariupol State University. [In Ukrainian].
- Lévi-Strauss, Cl. (1985). *Structural Anthropology*. V. V. Ivanov (Transl.). Moscow: Main edition of Eastern literature. [In Russian].
- Chubinskiy, P. P. (1877). *Proceedings of the ethnographic and statistical expedition to the Western Russian Region* (Vol. 4). Sankt-Peterburg. [In Russian].

Надійшла до редколегії 17.09.2018 р.